Islamic Sciences and culture Academy
Islam and Social Studies
EISSN: 2676-7783
PISSN: 2345-5586

Designing a Model for the Prevention and Control of Social Deviance Based on the Social Thought of Shahid Morteza Motahhari*

Davoud Rahimi Sejasi[1] **Seyed Mudassir Amirshah**[2]

1. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Governance, Shahed University, Tehran, Iran (**Corresponding Author**).
d.rahimi@shahed.ac.ir
2. Ph.D. in Contemporary Thought, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.
smastg84@gmail.com

Abstract

The present study was conducted with the objective of designing an indigenous model for the prevention and control of social deviance based on the social thought of Shahid Morteza Motahhari. Given the gap in indigenous theorizing within this field, this research used a qualitative method relying on the approach of "textual interrogation" to analyze the written works and lectures of Shahid Motahhari. Social deviance, defined as behavior that violates accepted societal norms and values, disrupts the functioning of the social system and threatens national security and cohesion. Western theories face fundamental limitations in explaining this phenomenon within Islamic societies, and legislative or penal approaches alone have proven insufficient; hence, addressing intellectual and cultural roots and designing indigenous models is essential. Islamic thought, specifically the intellectual system of Shahid Motahhari, is considered a rich source for such modeling. The findings were organized into three main axes:

* **Cite this article:** Rahimi Sejasi, D. & Amirshah, S. M. (2026). Designing a Model for the Prevention and Control of Social Deviance Based on the Social Thought of Shahid Morteza Motahhari. *Islam and Social Studies*, *14*(2), pp. 158-186.
https://doi.org/10.22081/jiss.2026.74186.2206

▣ **Article Type:** Research Article; **Publisher:** Islamic Sciences and Culture Academy

▣ **Received:** 2026/01/05 ● **Revised:** 2026/03/07 ● **Accepted:** 2026/04/30 ●**Online Publication:** 2026/06/22

© 2026
authors retain the copyright and full publishing rights

causes of social deviance (including intellectual factors such as a materialistic worldview and action-oriented factors such as family breakdown), components of prevention (including worldview components like Fitrah and the Afterlife, alongside individual-social components like education and justice), and components of control (including principles such as moderation, mechanisms like enjoining the good and forbidding the wrong, and Islamic punishments). Finally, these components were integrated into a three-layered unified model consisting of a foundational layer (root-level immunization), a middle layer (active control system), and a target layer (self-immunization and sustainable moral order). This model can serve as an indigenous framework for policy-making, socio-cultural planning, and future research in Islamic sociology and social management. The overall conclusion demonstrates that Shahid Motahhari's model offers a comprehensive, wise, and endogenous approach whose ultimate aim is to vaccinate both the individual and society from within against deviance.

Keywords

Social Deviance, Prevention, Control, Islamic Model, Self-Immunization.

اسلام و مطالعات اجتماعی
EISSN: ۲۶۷۶-۷۷۸۳
PISSN: ۲۳۴۵-۵۵۸۶

طراحی الگوی پیشگیری و کنترل انحرافات اجتماعی بر اساس اندیشه اجتماعی شهید مرتضی مطهری*

داود رحیمی سجاسی[۱] سیدمدثر امیرشاه[۲]

۱. استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حکمرانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران (**نویسنده مسئول**).
d.rahimi@shahed.ac.ir

۲. دکتری اندیشه معاصر، جامعة المصطفی العالمیه ﷺ، قم، ایران.
smastg84@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی بومی پیشگیری و کنترل انحرافات اجتماعی بر اساس اندیشه اجتماعی شهید مرتضی مطهری انجام شده است. با توجه به خلأ نظریه‌پردازی بومی در این حوزه، این تحقیق با روشی کیفی و با تکیه بر روش «استنطاق متون»، به تحلیل آثار مکتوب و سخنرانی‌های شهید مطهری پرداخته است. انحرافات اجتماعی به عنوان رفتاری که هنجارها و ارزش‌های پذیرفته شده جامعه را نقض می‌کند، کارکرد نظام اجتماعی را مختل کرده و امنیت و انسجام ملی را تهدید می‌کند. نظریه‌های غربی در تبیین این پدیده در جوامع اسلامی با محدودیت‌های بنیادین روبه‌رو هستند و رویکردهای تقنینی و کیفری نیز به تنهایی کارآمد نبوده‌اند؛ ازاین‌رو، پرداختن به ریشه‌های فکری و فرهنگی و طراحی الگوهای بومی ضروری است. اندیشه اسلامی و به طور خاص منظومه فکری شهید مطهری، به عنوان منبعی غنی برای این الگوسازی در نظر گرفته شده است .یافته‌های پژوهش در سه محور اصلی سازماندهی شد: عوامل انحرافات اجتماعی (شامل عوامل فکری مانند جهان‌بینی مادی و عوامل کنشی مانند فروپاشی خانواده)، مؤلفه‌های پیشگیری (شامل مؤلفه‌های جهان‌بینی مانند فطرت و معاد، و مؤلفه‌های فردی-اجتماعی مانند تربیت و عدالت) و مؤلفه‌های کنترل (شامل اصولی

* سجاسی، داود رحیمی؛ امیرشاه، سیدمدثر. (۱۴۰۵). طراحی الگوی پیشگیری و کنترل انحرافات اجتماعی بر اساس اندیشه اجتماعی شهید مرتضی مطهری. اسلام و مطالعات اجتماعی، ۱۴(۲)، صص ۱۵۸-۱۸۶.
https://doi.org/10.22081/jiss.2026.74186.2206

نوع مقاله: پژوهشی؛ **ناشر:** پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۵ • **تاریخ اصلاح:** ۱۴۰۴/۱۲/۱۶ • **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۵/۰۲/۱۰ • **تاریخ انتشار آنلاین:** ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

۱۴۰۵ © «نویسندگان دارندهٔ حق‌مؤلف مقالهٔ خود بدون محدودیت هستند»

مانند اعتدال و ساز و کارهایی مانند امر به معروف و نهی از منکر و مجازات‌های اسلامی). در نهایت، این مؤلفه‌ها در قالب یک الگوی سه لایه یکپارچه شامل لایه زیربنایی (مصون‌سازی ریشه‌ای)، لایه میانی (نظام کنترلی فعال) و لایه هدف (مصون‌سازی نفس و نظم اخلاقی پایدار) تلفیق شدند. این الگو می‌تواند به عنوان چارچوبی بومی برای سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی فرهنگی-اجتماعی و نیز پژوهش‌های آتی در حوزه جامعه‌شناسی اسلامی و مدیریت اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد. نتیجه کلی نشان می‌دهد که الگوی شهید مطهری، رویکردی جامع، حکیمانه و درون زا است که غایت نهایی آن، واکسینه‌کردن فرد و جامعه از درون در برابر انحرافات است.

کلیدواژه‌ها

اصطلاح یک، انحرافات اجتماعی، اصطلاح دو، پیشگیری، اصطلاح سه، کنترل، اصطلاح چهار، الگوی اسلامی، اصطلاح پنج. مصون‌سازی نفس.

مقدمه

پدیده انحرافات اجتماعی که هنجارها و ارزش‌های جامعه را نقض می‌کند، چالشی پیچیده و پایدار در جوامع به‌ویژه اسلامی است که به اختلال در کارکردهای اجتماعی و تهدید امنیت ملی منجر می‌شود. نظریه‌های علوم اجتماعی غرب به علت ریشه در فرهنگ و فلسفه غرب، در تبیین این پدیده در جوامع اسلامی محدودیت دارند و رویکردهای صرفاً قانونی نیز ناکافی است؛ لذا نیاز به پرداختن به ریشه‌های فکری و فرهنگی انحراف و طراحی الگوهای بومی احساس می‌شود. اندیشه شهید مطهری با دیدگاه‌های جامع خود درباره انسان و جامعه، منبع مناسبی برای این موضوع است و این پژوهش در پی الگوی پیشگیری و کنترل انحرافات اجتماعی بر مبنای اندیشه اوست.که شامل پرسش‌های فرعی زیر است:

- عوامل بنیادین انحرافات اجتماعی از دیدگاه شهید مطهری کدامند؟
- مؤلفه‌های پیشگیری از انحرافات اجتماعی در منظومه فکری وی چیست؟
- مؤلفه‌های کنترل انحرافات اجتماعی از منظر ایشان کدام است؟

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در زمینه تبیین انحرافات اجتماعی در ادبیات جامعه‌شناسی، روان‌شناسی اجتماعی، و مطالعات دینی صورت گرفته است. بااین‌حال، توجه ویژه به دیدگاه‌های فلسفی و اسلامی شهید مطهری درباره ریشه‌ها و ساختار انحرافات اجتماعی، کمتر به صورت مدل‌سازی نظام‌مند ارائه شده است و مطالعه منسجم و کاربردی که به تمام زوایا، از دیدگاه شهید مطهری بپردازد یافت نشده است؛ همچنین توجه به موضوعات و مسائل مرتبط با انحرافات اجتماعی نیز در آثار استاد مطهری، به صورت پراکنده است و در اثر یا کتاب خاصی به صورت متمرکز به این مقوله پرداخته نشده است، بااین‌وجود به برخی پژوهش‌هایی که به‌طور مفهومی و تا اندازه‌ای موضوعی مرتبط با موضوع این مقاله است اشاره می‌شود:

۱. کتاب " آسیب‌شناسی دینی از منظر شهید مطهری " نوشته باقری، محمد؛ جهرمی، سید محمد، (۱۳۸۸) که به تبیین پیش خیمه‌های انحراف هست اما اصل انحراف غیر از این

است و این نگارش فقط به موضوع دینی پرداخته نه به تمام ابعاد اجتماعی.

۲. مقاله "انحرافات اجتماعی از دیدگاه شهید مطهری" نویسنده: حفیظ‌الله فولادی (۱۳۸۸) به خاستگاه انحرافات از دیدگاه مطهری پرداخته، بر اراده، اختیار، آگاهی و مسئولیت فردی تأکید دارد. (نه مدل برای پیشگیری و کنترل انحرافات اجتماعی از دیدگاه شهید مطهری).

۳. مقاله "تغییرها و دگرگونی‌های اجتماعی در اندیشه شهید مطهری" نویسنده: حفیظ الله فولادی و حمید دهقانیان (۱۳۹۳) به مکانیسم تغییر اجتماعی از دیدگاه مطهری می پردازد (نقش علم، اراده، نیازهای انسانی و عوامل محیطی). برای طراحی الگوی پیشگیری که نیازمند درک مکانیسم تغییر و کنترل است، بسیار مرتبط است..

۴. کتاب "آسیب‌شناسی اجتماعی" رحمت الله صدیق سروستانی، تحلیل آماری انحرافات در ایران با استفاده از نظریه‌های مدرن (کنترل اجتماعی، برچسب‌زنی، فشار ساختاری) که فاقد مبانی اسلامی و مخصوصاً دیدگاه شهید مطهری است

۲. نوآوری پژوهش حاضر

نوآوری این تحقیق در سه محور است:

۲-۱. موضوعی

تمرکز نظام مند بر تمامی زوایای مسئله انحرافات اجتماعی (عوامل، پیشگیری، کنترل) در اندیشه یک متفکر اسلامی برجسته.

۲-۲. روشی

به‌کارگیری روش «استنطاق متون» در بررسی آثار یک اندیشمند معاصر.

۲-۳. دستاوردی

ارائه یک الگوی مفهومی بومی و منسجم که می‌تواند به عنوان چارچوبی برای سیاست‌گذاری و پژوهش‌های بعدی در حوزه جامعه‌شناسی اسلامی و مدیریت اجتماعی به‌کار رود.

۳. مبانی نظری و مفهوم‌شناسی

۳-۱. مدل

تعاریف مختلفی از مدل ارائه شده است ،در ادبیات علوم اجتماعی، مدل به عنوان چارچوبی مفهومی برای تبیین روابط میان پدیده ها و عوامل مؤثر بر آنها تعریف می‌شود (بیکر، ۱۳۹۵، ص ۱۲۳)؛ اما بر اساس تعریف آن در اندیشه شهید مطهری، مدل صرفاً یک الگوی انتزاعی نیست، بلکه ابزاری است برای درک و اصلاح واقعیت اجتماعی. از منظر ایشان، مدل فکری باید سه پایه داشته باشد: فلسفه، منطق استدلال و مطابقت با اهداف اسلام (حافظ‌نیا، ۱۳۸۷، ص ۲۲). ایشان با نقد مدل‌های وارداتی، بر ضرورت طراحی «مدل فکری کارآمد و جامع» بومی تأکید داشت که از «منابع اصیل اسلام» استخراج شده باشد (مطهری، ۱۳۵۷ «الف»، ص ۳۹).

۳-۲. انحرافات اجتماعی

در تعاریف علمی، انحراف اجتماعی به رفتاری اطلاق می‌شود که با هنجارها و ارزش‌های پذیرفته شده جامعه در تضاد باشد (سلیمی ودواری، ۱۳۸۰، ص ۳۸۸). اما در اندیشه شهید مطهری ، انحراف اجتماعی یعنی «فاصله‌گرفتن افراد از معنویت» و «غفلت از فطرت الهی» است (مطهری، ۱۳۵۷«ب»، ص ۸۹). از دیدگاه ایشان، انحراف فقط یک رفتار مجرمانه نیست؛ بلکه شامل انحرافات فکری و اعتقادی نیز می‌شود که مقدم بر انحرافات عملی هستند. مصادیقی مانند «جهان‌بینی مادی»، «فردگرایی افراطی»، «اخلاق نوین جنسی» و «برهنگی» همگی مظاهر انحراف از مسیر فطرت الهی و انحراف اجتماعی قلمداد می‌شوند (مطهری، ۱۳۸۹، ج۲۵). ایشان همچنین میان «انحراف مثبت» (مانند نوآوری‌های هنری چالش‌برانگیز) و «انحراف منفی» (رفتارهای مجرمانه) تمایز قائل می‌شود (مطهری، ۱۳۸۹، ج۱، ص ۳۸۷).

۳-۳. پیشگیری

در منظومه فکری شهید مطهری، «پیشگیری» جایگاهی اساسی و برتر از «کنترل» دارد. ایشان با استناد به حدیثی از امام صادق علیه‌السلام که می‌فرماید: «العالم بزمانه لا تهجم علیه اللوابس»، تأکید می‌کند که آگاهی و شناخت زمان، کلید اصلی پیشگیری از انحرافات

است (مطهری، ۱۳۸۹، ج۲۴، ص ۵۲۴). به نحوی که اگر این امر پیشینی حاصل شود نوبت بـه امـر پسینی (یعنی کنترل) نمی‌رسد. پیشگیری از منظر ایشان یک اقدام چند سطحی اسـت کـه از «تربیت اخلاقی» و «آگاهی بخشی» آغاز می‌شود و تا «ایجاد زمینه‌های فرهنگی و اجتمـاعی مناسب» امتداد می‌یابد (مطهری، ۱۳۶۲ «الف»، ص ۴۷).

۳-۴. کنترل

شهید مطهری کنترل اجتماعی را صرفاً اعمال قدرت قهری نمی‌داند، بلکـه آن را مبتنـی بر «آگاهی دادن» و «تربیـت افـراد» می‌شناسـد. از نگـاه ایشـان، «نظـارت فـردی زمینـه سـاز نظارت اجتماعی» است و جامعه‌ای می‌تواند به درستی کنترل شود که افراد آن از درون بـه ارزش‌های اخلاقی و دینی پایبند باشـند (مطهـری، ۱۳۷۰، ص ۵۵۳). ایشـان کنتـرل را بـه دو نـوع «رسـمی» (نهادهـای قضـایی و قـانونی) و «غیررسـمی» (خـانواده، وجـدان عمـومی، امـر بـه معروف و نهی از منکر) تقسیم می‌کند و بـرای هـر دو نقـش ضـروری قائـل اسـت (سـلیمی و دواری، ۱۳۸۰، ص ۵۰). تفاوت اصلی پیشگیری و کنترل از منظـر ایشـان در «زمـان» و «رویکـرد» است: پیشگیری پیش از وقوع انحراف و با رویکردی فرهنگی-تربیتـی عمـل می‌کنـد (امـر پیشینی)، در حالی که کنترل پس از وقوع (امر پسینی) و با رویکردی اجتمـاعی-قضـایی بـه مدیریت و اصلاح وضعیت می‌پردازد (مطهری، ۱۳۷۰، ج۱، ص ۵۷۷).

چنان‌که از تحلیل مفاهیم کلیدی در اندیشه شهید مطهری بر می‌آید، رویکرد ایشـان بـه مسئله انحرافات اجتماعی، رویکردی سیستماتیک، چندلایه و فطرت‌محـور اسـت. از منظـر ایشان، «مدل» مطلوب برای مواجهه با انحرافات، باید ریشه در مبانی فلسفی و اسلامی داشته باشد. «انحراف» امری صرفاً رفتاری نیست، بلکه نخست در سطح فکر و اعتقاد رخ می‌نماید و نهایتاً در رفتار ظاهر می‌شود. در مواجهه با این پدیده، «پیشـگیری» کـه متکـی بـر تربیـت، آگاهی بخشی و شناخت زمان است، ارجحیت بنیادین بر «کنترل» دارد که متضمن نظـارت، هنجارسازی و در مواردی مداخلات قضایی است.

۴. روش پژوهش

این پژوهش با توجه به ماهیت نظری و هدف آنکه «طراحی الگو» است، در زمره تحقیقـات

کیفی قرار می‌گیرد. روش اصلی آن، تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استنطاقی-اکتشافی است. در ادامه، اجزای آن به تفصیل توضیح داده می‌شود.

۴-۱. نوع پژوهش و جامعه مورد مطالعه

این تحقیق به روش کتابخانه‌ای نگاشته شده و برای طراحی مدل پیشگیری و کنترل انحرافات اجتماعی از دیدگاه شهید مطهری، داده‌ها به صورت دقیق و با معیارهایی خاص انتخاب، گردآوری و ارزیابی شده‌اند. جامعه پژوهشی، همه آثار مکتوب و سخنرانی‌های منتشرشده شهید مرتضی مطهری است که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع انحرافات اجتماعی، علل و راهکارهای پیشگیری و کنترل آن پرداخته‌اند. معیار انتخاب داده‌ها، «ارتباط محتوای آنها با مسئله انحرافات اجتماعی و اصول پیشگیری و کنترل آن از دیدگاه شهید مطهری» بوده است.

۴-۲. روش گردآوری و تحلیل داده‌ها

داده‌های گرداوری شده همه از آثار مکتوب و سخنرانی‌های منتشر شده شهید مرتضی مطهری است که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع انحرافات اجتماعی، علل و راهکارهای پیشگیری و کنترل آن پرداخته‌اند. معیار انتخاب داده‌ها، «ارتباط محتوای آنها با مسئله انحرافات اجتماعی و اصول پیشگیری و کنترل آن از دیدگاه شهید مطهری» بوده است. تحلیل داده‌ها در این تحقیق، بر اساس روش «استنطاق» است. این روش را شهید صدر معرفی و مورد استفاده قرار دادند و از حدیث امام علی علیه‌السلام (... وَ ذَلِكَ الْقُرْآنُ فَاسْتَنْطِقُوهُ فَلَنْ يَنْطِقَ لَكُم ...) (قمی، ۱۴۰۴ق، ج۱، ص ۳) الهام گرفته و مراحل آن را مشخص کردند و آنرا در کتاب اقتصادنا برای کشف نظام اقتصادی اسلام از میان داده‌های موجود (احکام فقهی) مورد استفاده قرار داده اند (الصدر، ۲۰۱۲م، ج۱۹، صص ۳۷-۳۸). در این روش، به جای حرکت از مبانی کلی به جزئیات ، از جزئیات و آرای پراکنده (روبنا) شروع کرده و با سازماندهی و کشف ارتباط منطقی میان آنها، به سمت کشف الگوی کلی و مبانی نظری حاکم بر آنها (شالوده) حرکت می‌کنیم.

تطبیق این روش در پژوهش حاضر به شرح ذیل است:

متن مورد استنطاق، «آثار شهید مطهری» و مسئله بیرون متنی، «کنترل و انحراف اجتماعی» است. فرایند استنطاق در این تحقیق شامل گام‌های زیر است:

۱- تشخیص موضوع: موضوع «پیشگیری و کنترل انحرافات اجتماعی» مشخص شد.

۲- تعیین پرسش‌ها: پرسش‌های اصلی و فرعی تحقیق درزمینه موضوع، با بهره‌گیری از ادبیات علوم اجتماعی تنظیم شد.

۳- گردآوری متون مرتبط: تمامی عبارات، گزاره‌ها و مباحث موجود در آثار شهید مطهری که به هر شکل (لفظی، مفهومی، استلزامی) با موضوع و پرسش‌های مرتبط بودند، استخراج و فیش‌برداری شدند.

۴- کشف روابط: مفاهیم و گزاره‌های استخراج شده با یکدیگر ترکیب و ارتباط میان آنها برای دستیابی به یک ترکیب نظری فراگیر تنظیم شد.

۵- استخراج چارچوب مفهومی: در نهایت، موضع منظومه فکری شهید مطهری در قالب یک چارچوب مفهومی منسجم (الگو) تصویر شد.

۵. یافته‌های پژوهش

یافته‌ها در سه محور اصلی و مرتبط به یکدیگر ارائه می‌گردد: عوامل بنیادین شکل‌گیری انحرافات، راهبردهای پیشگیرانه برای مقابله با آن، و سازوکارهای کنترل و اصلاح برای مواجهه با موارد وقوع یافته. این سه بخش در کنار یکدیگر، چارچوب اندیشه اجتماعی شهید مطهری در این حوزه را می‌تواند بازسازی کرده و پایه‌های لازم برای طراحی الگوی نهایی را فراهم نماید.

۵-۱. عوامل بنیادین شکل‌گیری انحرافات

شناخت دقیق و ریشه‌ای عوامل پیدایش و گسترش انحرافات اجتماعی، نخستین گام ضروری در طراحی هرگونه نظام پیشگیرانه و کنترلی است. شهید مطهری با رویکردی تحلیلی-فلسفی به واکاوی این عوامل می‌پردازد و تأکید دارد که بدون درک این مبانی، هرگونه اقدام اصلاحی سطحی و ناکارآمد خواهد بود. از نگاه وی، انحرافات تنها

رفتارهای مجرمانه ظاهری نیستند، بلکه به‌طورعمده ریشه در نوع نگاه انسان به جهان، هستی و خویشتن دارد؛ بنابراین، عوامل انحراف را باید در لایه‌های عمیق‌تر فکری و کنشی جستجو کرد. این عوامل به دو دسته عوامل فکری-اعتقادی و عوامل رفتاری –کنشی تقسیم می‌شوند.

۵-۱-۱. عوامل فکری - اعتقادی

۱. جهان‌بینی مادی: این نگرش به عنوان زیربنای فکری اصلی انحراف شناخته می‌شود. شهید مطهری در تحلیل خود می‌نویسد: «طرفداران این نوع بینش، جهان را مستقل و هستی را فاقد شعور و اراده می‌پندارند... انسان نیز وجودی بیهوده و سرگردان و بی‌هدف است که به سوی نابودی گام بر می‌دارد... به طور کلی ملاکی برای ارزیابی اعمال انسان و برای خوب و بد کردار او وجود ندارد» (مطهری، ۱۳۵۷«الف»، ص ۱۲۳). این دیدگاه، ملاک ثابتی برای ارزش‌های اخلاقی باقی نمی‌گذارد.

۲. فردگرایی افراطی: این دیدگاه که در آن «وابستگی به دیگران اغلب ناپسند است» و «کسب لذت فردی، در اولویت است» (مطهری، ۱۳۸۹، ج۲، ص ۲۷۴)، به شکلی از انحراف اجتماعی منجر می‌شود که در آن پیوندهای اجتماعی سست می‌گردد و نظم جمعی تضعیف می‌شود.

۳. جمع‌گرایی افراطی: نقطه مقابل فردگرایی افراطی است که در آن «فردیت و منافع فرد در مقایسه با منافع گروه یا جامعه، به طور کامل نادیده گرفته می‌شود.» این دیدگاه می‌تواند منجر به «کاهش آزادی‌های فردی»، «سرکوب خلاقیت و نوآوری» و درنهایت «ظهور دیکتاتوری» شود (مطهری، ۱۳۶۲ «ب»، ص ۸۵).

۴. حس‌گرایی افراطی: این فلسفه که تنها راه شناخت را احساس می‌داند و «لذت جویی و پیگیری بیش از حد از لذات و علایق نفسانی را هدف اصلی قرار می‌دهد»، مسائل ماوراء الطبیعه را زیر سؤال می‌برد. (مطهری، ۱۳۵۳ «الف»، ج۱، ص ۲۰۷).

۵. نبود توجه به فطرت الهی: اساسی‌ترین عامل انحراف، غفلت از فطرت الهی است. شهید مطهری در کتاب فطرت تأکید می‌کند: «انسان دارای طرح و برنامه فطری است...

پیامبران آمده‌اند... برای اینکه مراقب باشند [که از این مسیر خارج نشود]». انحراف زمانی رخ می‌دهد که انسان تحت تأثیر «عوامل درونی‌ای مانند نفس اماره و عوامل بیرونی‌ای مانند شرایط محیطی و اجتماعی» از این مسیر منحرف شود (مطهری، ۱۳۶۱، ص ۵۶). اصرار بر این انحراف و تکرار گناهان، به «مسخ فطرت» می‌انجامد.

۵-۱-۲. عوامل رفتاری - کنشی

۱. اخلاق نوین جنسی: شهید مطهری به شدت با ترویج بی‌بند و باری جنسی مخالف است و آن را نشانه «بازگشت به حیوانیت» می‌داند. وی در سخنرانی‌های خود هشدار می‌دهد: «لغو ممنوعیت زنا... لغو ممنوعیت روابط همجنس‌گرایانه... جامعه را به سوی دنیایی وحشی و حیوانی سوق می‌دهد» (مطهری، ۱۳۵۳«ج»، ص ۹۸).

۲. برهنگی: شهید مطهری این پدیده را یک «بیماری فرهنگی و اجتماعی دوران معاصر» می‌داند و با نقل اعتراف چارلی چاپلین تأکید می‌کند: «برهنگی بیماری زمانه ماست... تن عریان تو باید متعلق به کسی باشد که روح عریانش را دوست داری» (مطهری، ۱۳۵۷«ج»، ص ۱۵۴).

۳. طلاق: افزایش بی‌رویه طلاق از مصادیق بارز انحراف اجتماعی است. شهید مطهری در کتاب نظام حقوق زن در اسلام تحلیل می‌کند که در فرهنگ لذت محور غرب، «لذت و خوشی بر حفظ کانون خانواده اولویت دارد» و این منجر به «طلاق‌های هوس بازانه» و آسیب به بنیان جامعه می‌شود (مطهری، ۱۳۵۳«ب»، ص ۲۳۴).

۴. اعتیاد: از نظر شهید مطهری، این پدیده می‌تواند نتیجه برنامه‌ریزی برای گسترش فساد باشد. وی در تحلیل فلسفه احکام اسلامی تأکید می‌کند که اسلام برای «ذخیره‌سازی نیروهای انسانی» بر عفت پافشاری می‌کند (مطهری، ۱۳۶۲«ب»، ص ۱۸۷).

۵. بی‌کاری: شهید مطهری بی‌کاری را «بزرگ‌ترین عامل فساد» معرفی می‌کند و در کتاب بیست گفتار می‌نویسد: «اسلام دشمن بیکاربودن است... ملعون من ألقی کلّه علی النّاس» (مطهری، ۱۳۴۸، ص ۲۰۳). کار در نگاه شهید مطهری امری مقدس و هم‌تراز جهاد است.

۶. خودکشی: او این پدیده را از پیامدهای ناامیدی و بدبینی فلسفی ناشی از جهان‌بینی مادی می‌داند. شهید مطهری با اشاره به آثار فلاسفه ماتریالیست مانند شوپنهاور می‌نویسد: «این آمار خودکشی نشان‌دهنده زندگی کسانی است که ایمان خود به «رب العالمین» را از دست داده‌اند» (مطهری، ۱۳۵۷ «الف»، ص ۲۹۱).

همان طور که این یافته‌ها نشان داد، از منظر شهید مطهری، انحرافات اجتماعی پدیده‌هایی تک عاملی و سطحی نیستند. آنها از یک زیربنای فکری و اعتقادی ناسالم (مانند مادی‌گرایی، افراط‌گری و غفلت از فطرت) سرچشمه می‌گیرند و سپس در قالب آسیب‌های رفتاری و کنشی مشخص (از فروپاشی خانواده تا نابودی انگیزه زندگی) در جامعه ظاهر می‌شوند. این نگاه دو سطحی، اهمیت همزمان اصلاح مبانی اندیشه و مداخله در سطوح عینی رفتار را در یک برنامه جامع پیشگیری و کنترل آشکار می‌سازد. به عبارت دیگر، تا زمانی که جهان‌بینی مادی و اخلاق حس محور ترویج می‌شود، مبارزه با نمودهایی مانند برهنگی یا طلاق آسان نخواهد بود.

۵-۲. مؤلفه‌های پیشگیری از انحرافات اجتماعی

شهید مطهری پیشگیری را جوهره مقابله با انحرافات می‌داند و بر اقداماتی تأکید می‌ورزد که پیش از وقوع انحراف، شخصیت فرد و سلامت جامعه را مصون می‌دارد. این مؤلفه‌ها را می‌توان در دو حوزه کلان «جهان‌بینی و هستی‌شناسی» و «فردی و اجتماعی» دسته‌بندی کرد.

۵-۲-۱. مؤلفه‌های جهان‌بینی و هستی‌شناختی

۱. فطرت الهی: توجه و تربیت بر اساس فطرت الهی انسان، محوری‌ترین مؤلفه پیشگیری است. از نظر استاد مطهری انسان دارای «طرح و برنامه فطری» است و تربیت باید هماهنگ با این فطرت باشد تا فرد به سمت کمال ذاتی خود حرکت کند و از انحراف مصون بماند (مطهری، ۱۳۶۱، ص ۴۷).

۲. آگاهی: آگاهی و شناخت زمان، سلاح اصلی پیشگیری است. شهید با استناد به

حدیث امام صادق علیه‌السلام ـ «العالم بزمانه لا تهجم علیه اللوابس» ـ تأکید می‌کند که آگاهی از شرایط و تحولات اجتماعی، فرد را در برابر شبهات و انحرافات بیمه می‌کند (مطهری، ۱۳۸۹، ج۲۶، ص ۳۲۱).

۳. اختیار و آزادی معنوی: پذیرش اختیار انسان به معنای مسئولیت‌پذیری او ست. آزادی معنوی یعنی رهایی از بند «شهوات، خرافات، تعصبات و وابستگی‌های پست». تنها انسان آزاد شده از درون است که می‌تواند در اجتماع نیز آزاد و مسئولانه زندگی کند و مرتکب انحراف نشود (مطهری، گفتارهای معنوی، ۱۳۵۷«ج»، ص ۲۰۳).

۴. رابطه طبیعت و ماوراء طبیعت: تبیین درست این رابطه و نفی استقلال طبیعت، انسان را از دام مادی‌گرایی و پوچ انگاری نجات می‌دهد. این نگاه، زندگی را هدف‌مند و پشتوانه‌ای فرا مادی برای اخلاق فراهم می‌کند.

۵. اعتقاد به معاد: باور به زندگی اخروی و حساب و کتاب الهی، قوی‌ترین عامل بازدارنده درونی از انحرافات است. این اعتقاد، افق دید انسان را فراتر از لذایذ گذرا گسترش داده و به رفتار او عمق و مسئولیت‌پذیری می‌بخشد.

۵-۲-۲. مؤلفه‌های فردی و اجتماعی

این مؤلفه‌ها در عرصه عمل و تربیت اجتماعی تجلی می‌یابند.

۱. تربیت و تعلیم: هسته مرکزی پیشگیری عملی، تربیت همه جانبه اخلاقی، عقلی و دینی است. شهید مطهری بر «پرورش استعدادهای نهفته»، «پرورش تفکر» و «پرورش نیروی ایمان و تعبد» به عنوان ارکان تربیت ضد انحراف تأکید می‌کند (مطهری، ۱۳۶۲ «ب»، ص ۱۱۵-۱۲۰).

۲. نظم اجتماعی: برقراری نظم عادلانه در جامعه، محیط را از عوامل فشار و بی‌عدالتی که محرک انحراف است، پاک می‌سازد.

۳. حیا و عفت: به عنوان «تدبیر خلقت» برای حفظ کرامت انسان و استحکام نهاد خانواده، سپری محکم در برابر انحرافات جنسی و اخلاقی است.

۴. مسئولیت‌پذیری اجتماعی: پرورش حس مسئولیت در قبال دیگران و جامعه، از طریق امر به معروف و نهی از منکر، نوعی نظارت همگانی و پیشگیرانه ایجاد می‌کند.

۵. جامعه اسلامی به مثابه نظام پیشگیرانه: از نگاه شهید مطهری، جامعه آرمانی اسلامی با

نهادها و روابط مبتنی بر عدالت و اخلاق، به خودی خود بستری پیشگیرانه است که نیازهای واقعی فرد را به رسمیت شناخته و او را از مسیر انحراف منحرف نمی‌سازد (مطهری، ۱۳۶۲ «الف»، ص ۱۵۰).

چنان‌که مشاهده می‌شود، شهید مطهری در عرصه پیشگیری از انحرافات، رویکردی چندسطحی را اتخاذ می‌کند. مؤلفه‌های پیشگیرانه ایشان تنها محدود به اقدامات سلبی یا آموزشی نبوده، بلکه از اصلاح زیرساخت‌های جهان‌بینی انسان شروع می‌شود (با محوریت فطرت، آگاهی و معاد) و سپس در ساحت تربیت فردی و روابط اجتماعی (با تمرکز بر تعلیم و تربیت، عفت و مسئولیت پذیری) تبلور می‌یابد. هسته مرکزی تمام این مؤلفه‌ها، تلاش برای «مصون‌سازی درونی» افراد از طریق تقویت ایمان، معرفت و فضیلت‌های اخلاقی است. این نگاه، پیشگیری را نه به عنوان یک اقدام مقطعی، بلکه به مثابه فرایندی هویت‌بخش تعریف می‌کند که هدف نهایی آن، ساختن انسانی متعادل، آگاه و مسئول است که در پرتو تربیت دینی، خود کنترلی را درونی ساخته است. این مبانی پیشگیرانه، بستر لازم برای درک منطق و جایگاه مؤلفه‌های کنترلی در مرحله بعد را فراهم می‌آورد.

۵-۳. مؤلفه‌های کنترل انحرافات اجتماعی

اگر پیشگیری به عنوان خط اول دفاعی در برابر انحرافات اجتماعی عمل می‌کند، کنترل، خط دوم و ضروری برای مدیریت و اصلاح موارد وقوع یافته و جلوگیری از شیوع آن است. شهید مطهری کنترل را صرفاً به معنای اعمال قدرت و مجازات نمی‌داند، بلکه آن را در چارچوبی تربیتی و اجتماعی تعریف می‌کند که هدف نهایی آن، اصلاح فرد و بازگرداندن نظم به جامعه است. مؤلفه‌های کنترل از دیدگاه وی را می‌توان در دو محور «اصول بنیادین» و «سازوکارهای عملی» بررسی کرد.

۵-۳-۱. اصول بنیادین کنترل اجتماعی

این اصول، فلسفه و چارچوب ارزشی اقدامات کنترلی را تشکیل می‌دهند.

۱. اصل اعتدال و میانه‌روی: هرگونه اقدام کنترلی باید از افراط و تفریط به دور باشد. کنترل نباید آن‌چنان سخت‌گیر باشد که آزادی‌های مشروع را نابود کند، نه آنقدر سهل‌انگار باشد که هرج و مرج را دامن زند. این اصل در تقابل با دیدگاه‌های «تحجرآمیز» یا «غرب‌زده‌ای» است که هر یک راه افراط را در پیش می‌گیرند (مطهری، ۱۳۵۷«ج»، ص ۱۸۹).

۲. اصل جامعیت: کنترل مؤثر باید همه جانبه باشد و سطوح مختلف فرد، خانواده و جامعه را در برگیرد. تمرکز صرف بر کنترل رسمی (قضایی) یا غیر رسمی (خانوادگی) به تنهایی کافی نیست.

۳. اصل انسان دوستی و عفت: کنترل باید با حفظ کرامت انسانی و عفت عمومی همراه باشد. به عنوان مثال، مقابله با انحرافات جنسی نباید منجر به هتک حرمت‌ها و اشاعه فحشا شود. هدف، مهار غریزه در مسیری مشروع و سالم است (مطهری، ۱۳۵۳«ب»، ص ۲۶۰).

۴. اصل تأمین نیازهای واقعی: بسیاری از انحرافات ریشه در محرومیت از نیازهای واقعی (عاطفی، اقتصادی، اجتماعی) دارد. کنترل کارآمد باید همراه با برنامه‌ریزی برای رفع این محرومیت‌ها باشد تا زمینه انحراف از میان برود.

۵-۳-۲. سازوکارهای عملی کنترل

این سازوکارها، ابزارهای تحقق کنترل اجتماعی در چارچوب اصول فوق هستند.

۱. امر به معروف و نهی از منکر: این اصل، هسته مرکزی کنترل اجتماعی در اسلام و از نگاه شهید مطهری، یک «مسئولیت همگانی» و نظارتی مردمی است. این کارکرد زمانی درست اجرا می‌شود که همراه با «آگاهی»، «فرصت‌شناسی» و «رعایت مراتب» باشد و خود به منکر بزرگ‌تری تبدیل نشود (مطهری، ۱۳۵۶، ص ۱۴۲).

۲. اجرای عدالت قضایی و اقتصادی: کنترل ساختاری و رسمی از طریق برقراری عدالت در دو عرصه قضاوت و اقتصاد محقق می‌شود. دادگری در محاکمات و جلوگیری از فقر و تبعیض اقتصادی، مهم‌ترین عامل زدودن زمینه‌های اعتراض و انحراف است. شهید مطهری تأکید دارد که «جامعه‌ای که در آن عدالت اقتصادی برقرار نباشد، هرگز از فساد و

جنایت ایمن نخواهد بود» (مطهری، ۱۳۵۴، ص ۲۳۳).

۳. مجازات‌های اسلامی: شهید مطهری مجازات‌های شرعی را نه انتقام‌جویانه، بلکه دارای اهدافی تربیتی، بازدارنده و اصلاحی می‌داند. این مجازات‌ها در عین شدت، «حکیمانه» هستند و برای حفظ مصالح بزرگتر جامعه وضع شده‌اند. ایشان در تحلیل فلسفه حدود، به ویژه در جرایمی مانند زنا، بر جنبه «پاک‌سازی جامعه» و «حفظ نسل» تأکید می‌ورزد (مطهری، ۱۳۵۳«ج»، ص ۱۷۵).

۴. نظارت و مسئولیت حاکمیت: حاکمان و نهادهای حکومتی مسئول نظارت بر سلامت جامعه و اجرای قانون هستند. این نظارت باید همراه با پاسخگویی باشد، چراکه از دیدگاه ایشان، «حاکم در مقابل مردم مسئولیت دارد» (مطهری، ۱۳۵۸، ص ۸۷).

براین‌اساس در منظومه فکری شهید مطهری، کنترل اجتماعی امری غریزی و خودجوش نیست، بلکه مبتنی بر اصول عقلانی و اخلاقی (مانند اعتدال و عفت) طراحی شده و توسط سازوکارهای قانونی و مردمی (نظیر عدالت قضایی و امر به معروف) به اجرا در می‌آید. کنترل مطلوب از نگاه وی، کنترلی است که پیشگیرانه باشد (با رفع علل)، اصلاح گر باشد (نه صرفاً تنبیهی) و مشارکتی باشد (متکی به مسئولیت‌پذیری همگانی). این نگاه، کنترل را به عنوان مکمل و ادامه منطقی پیشگیری، و نه جایگزین آن، معرفی می‌کند. هدف نهایی این سیستم کنترلی، نه ایجاد رعب و محدودیت مطلق، بلکه ایجاد نظم اخلاقی پایدار در جامعه است که در آن، حقوق افراد محترم شمرده شده و حد و مرزهای الهی نیز پاس داشته می‌شود.

۵-۴. طراحی الگوی نهایی پیشگیری و کنترل انحرافات اجتماعی

بر اساس یافته‌های استخراج شده از سه محور عوامل، پیشگیری و کنترل، حال می‌توان الگوی جامع شهید مطهری در مواجهه با انحرافات اجتماعی را ترسیم کرد. هسته مرکزی این الگو، مفهوم «مصون‌سازی نفس» است. از منظر شهید مطهری، تمامی راهبردها و سازوکارها، درنهایت معطوف به ایجاد مصونیت درونی در فرد و جامعه در برابر عوامل انحراف‌زا است. این بیان، چراغ راه طراحی الگویی است که در آن تمامی راهبردها و

سازوکارها، درنهایت معطوف به ایجاد مصونیت درونی در فرد و جامعه در برابر عوامل انحراف‌زا است.

۵-۵. ترسیم و تبیین الگو

الگوی پیشنهادی را می‌توان به صورت یک سیستم یکپارچه، پویا و سه‌لایه‌ای تصویر کرد که در آن لایه‌ها با یکدیگر در تعامل هستند و خروجی هر لایه، ورودی لایه بعد را شکل می‌دهد.

۵-۵-۱. لایه زیربنایی (عرصه تقابل علل و پیشگیری ریشه‌ای)

این لایه، میدان اصلی نبرد فکری و عملی برای جلوگیری از شکل‌گیری انحراف است. در یک سوی این میدان، عوامل فکری و کنشی انحراف قرار دارند که همچون مواد آلاینده، محیط اجتماعی را مستعد آسیب می‌کنند و در سوی دیگر، مؤلفه‌های پیشگیرانه به عنوان تصفیه کننده و پادزهر عمل می‌کنند.

عوامل انحراف (طرف تهدید) به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱- عوامل فکری: شامل جهان‌بینی مادی (که زندگی را پوچ می‌انگارد)، فردگرایی یا جمع‌گرایی افراطی (که تعادل فرد و جامعه را برهم می‌زند)، حس‌گرایی افراطی (که معیار را لذت حسی می‌داند) و غفلت از فطرت الهی (که انسان را از مسیر کمال خود منحرف می‌سازد).

۲- عوامل کنشی: اینها محصول عوامل فکری هستند و بستر عینی انحراف را فراهم می‌آورند؛ مانند بی‌عدالتی اقتصادی (که عامل بیکاری و فقر است)، تضعیف نهاد خانواده (از طریق ترویج اخلاق نوین جنسی و طلاق)، و اشاعه فرهنگ ابتذال (از طریق برهنگی) مؤلفه‌های پیشگیرانه (طرف مصونیت) که مستقیماً به مقابله با عوامل فوق می‌پردازند نیز ، خود به دو قسم تقسیم می‌شوند:

۱-پادزهرهای فکری: در مقابل جهان‌بینی مادی، اعتقاد به معاد و رابطه طبیعت و ماوراء قرار می‌گیرد که به زندگی معنا می‌بخشد. در مقابل افراط گری، اصل اعتدال

آموزش داده می‌شود. در مقابل حس‌گرایی، پرورش عقل و تفکر مورد تأکید است. و در رأس همه، شناسایی و تربیت بر اساس فطرت الهی قرار دارد که سنگ بنای تمامی پیشگیری هاست.

۲-پادزهرهای عملی: برای خنثی‌سازی عوامل کنشی، به اجرای عدالت اقتصادی (برای رفع فقر و بیکاری)، تحکیم نهاد خانواده (از طریق ترویج عفت، حیا و ازدواج)، و ایجاد نظم اجتماعی عادلانه اقدام می‌شود. آگاهی‌بخشی و تربیت دینی نیز به عنوان یک اقدام فراگیر، همه این سطوح را تحت پوشش قرار می‌دهد.

سلامت این لایه و غلبه جبهه پیشگیری بر عوامل انحراف، به معنای کاهش شدید فشار ورودی به لایه میانی (کنترل) است.

۵-۵-۲. لایه میانی (نظام کنترلی فعال و پاسخگو)

زمانی که اقدامات پیشگیرانه در لایه اول به طور کامل موفق نباشد یا انحرافی رخ دهد، این لایه وارد عمل می‌شود. وظیفه این لایه، مدیریت، مهار و اصلاح انحرافات است، نه صرفاً سرکوب. این نظام بر پایه اصول حکیمانه‌ای استوار است که از دل اندیشه شهید مطهری استخراج می‌شود: اعتدال (پرهیز از سخت‌گیری مخرب یا سهل‌انگاری ویرانگر)، جامعیت (پوشش سطوح گوناگون)، عفت و حفظ کرامت انسانی، و تأمین نیازهای واقعی از جمله ویژگی‌های ارکان این لایه است.

ارکان این لایه عبارتند از:

۱- کنترل غیررسمی و مردمی (نظارت همگانی): مهم‌ترین رکن این بخش، «امر به معروف و نهی از منکر» است که شهید مطهری آن را یک «مسئولیت همگانی» و شبکه نظارتی مبتنی بر دلسوزی می‌داند. این کارکرد، زمانی درست اجرا می‌شود که همراه با «آگاهی»، «فرصت‌شناسی» و «رعایت مراتب» باشد تا خود به منکر تبدیل نشود.

۲- کنترل رسمی و ساختاری (نظارت قانونی): این بخش متکی به نهادهای حاکمیتی است و دو رکن اصلی دارد:

۱-۲. عدالت قضایی: دادگری در محاکمات و رسیدگی عادلانه به تخلفات.

۲-۲. عدالت اقتصادی: برنامه ریزی برای رفع فقر و تبعیض، که مطهری آن را شرط لازم برای سلامت جامعه می‌داند.

۳- مجازات‌های اسلامی: این مجازات‌ها به عنوان آخرین حلقه از کنترل ساختاری، نه انتقام جویانه، بلکه حکیمانه، بازدارنده و اصلاحی طراحی شده‌اند. فلسفه آنها «پاک‌سازی جامعه» و حفظ مصالح عمومی در برابر جرایم بزرگ است. این مجازات‌ها در عین شدت، در چارچوب اصولی مانند عفت (مثلاً در نحوه اثبات جرم زنا) اعمال می‌شوند.

۵-۵-۳. لایه هدف (غایت نهایی: مصون‌سازی و تعادل پایدار)

حاصل تعامل موفق دو لایه پیشین، دستیابی به غایت نهایی سیستم است: «مصون‌سازی نفس» در سطح فرد و «نظم اخلاقی پایدار» در سطح جامعه.ارکان این لایه عبارتند از:

۱- مصون‌سازی نفس: این مفهوم عینیت یافته همان «جهاد با نفس» است. این مصونیت از طریق تحقق عملی مؤلفه‌های پیشگیرانه در وجود فرد حاصل می‌شود: مولفه‌هایی مانند ایمان (در برابر شک مادی)، تقوا (خویشتن‌داری در برابر هوس)، عفت‌ورزی (حفظ حریم‌ها در برابر شهوت‌رانی)، نکاح (ارضاء غریزه در چارچوب مشروع و تشکیل خانواده)، و دوری از نفاق (خلوص در برابر دورویی) که انسان بوسیلهٔ آنها به این مصونیت درونی دست می‌یابد، و درنهایت در برابر بیشتر عوامل انحراف در لایه اول مقاوم است و کمتر نیاز به مداخله لایه دوم پیدا می‌کند.

۲- نظم اخلاقی پایدار: در سطح کلان، جامعه‌ای که بیشتر اعضای آن به مصونیت نفسانی رسیده باشند و نظام کنترلی عادلانه و حکیمانه‌ای بر آن حاکم باشد، به سمت یک تعادل پویا و پایدار حرکت می‌کند. در این جامعه، هنجارها نه از ترس مجازات، بلکه از روی اقناع درونی رعایت می‌شوند. این لایه، هم خروجی نهایی سیستم است و هم با تولید انسان‌های مصون و مسئول، به تقویت لایه پیشگیری (لایه اول) بازخورد مثبت می‌دهد و چرخه سلامت اجتماعی را تقویت می‌کند.

در جدول زیر تمام اجزای الگو به صورت یکپارچه نشان داده شده است:

جدول ۱: الگوی جامع پیشگیری و کنترل انحرافات اجتماعی از دیدگاه شهید مرتضی مطهری

لایه/ سطح	عناصر اصلی (طرف تهدید)	عناصر اصلی (طرف مصونیت و مدیریت)	ساز و کارها و ابزارهای اجرایی	هدف عملیاتی در این لایه	ارتباط با لایه‌های دیگر
۱. لایه زیربنایی (عرصه تقابل علل و پیشگیری)	الف) عوامل فکری: • جهان‌بینی مادی • فردگرایی/ جمع‌گرایی افراطی • حس‌گرایی افراطی • غفلت از فطرت الهی ب) عوامل کنشی: • بی‌عدالتی اقتصادی (فقر، بیکاری) • تضعیف نهاد خانواده • اشاعه فرهنگ ابتذال (برهنگی)	الف) پادزهرهای فکری (پیشگیری شناختی): • اعتقاد به معاد و رابطه طبیعت/ماوراء • اصل اعتدال و میانه روی • پرورش عقل و تفکر • شناسایی و تربیت مبتنی بر فطرت الهی (پایه اصلی) ب) پادزهرهای عملی (پیشگیری کنشی): • اجرای عدالت اقتصادی • تحکیم نهاد خانواده (عفت، حیا، ازدواج) • ایجاد نظم اجتماعی عادلانه • آگاهی‌بخشی و تربیت دینی فراگیر	• نظام تعلیم و تربیت دینی • نظام اقتصادی عادلانه • سیاست‌گذاری فرهنگی مبتنی بر ارزش‌ها • تبلیغ و ترویج معارف ناب اسلامی	خنثی‌سازی ریشه‌های فکری و زمینه‌های عینی انحراف، قبل از شکل‌گیری و وقوع. کاهش فشار ورودی به لایه کنترل.	ورودی: شرایط اجتماعی و فرهنگی موجود. خروجی: تولید سرمایه انسانی سالم و باورمند. موفقیت در این لایه، نیاز به لایه میانی را به حداقل می‌رساند.

لایه/ سطح	عناصر اصلی (طرف تهدید)	عناصر اصلی (طرف مصونیت و مدیریت)	ساز و کارها و ابزارهای اجرایی	هدف عملیاتی در این لایه	ارتباط با لایه‌های دیگر
۲. لایه میانی (نظام کنترلی فعال و پاسخگو)	تهدیدات بالفعل: رفتارها و شرایط انحرافی که از لایه اول عبور کرده و به این لایه رسیده‌اند.	اصول حاکم بر کنترل: • اعتدال (دوری از افراط و تفریط) • جامعیت (پوشش همه سطوح) • عفت و حفظ کرامت انسانی • تأمین نیازهای واقعی انواع کنترل: ۱. کنترل غیررسمی (مردمی): • امر به معروف و نهی از منکر (به عنوان مسئولیت همگانی) ۲. کنترل رسمی (ساختاری): • عدالت قضایی • عدالت اقتصادی • مجازات‌های اسلامی (با فلسفه اصلاحی- بازدارنده)	• نهاد خانواده، وجدان عمومی و مشارکت مردمی (برای کنترل غیررسمی) • دستگاه قضایی عادل • نهادهای اقتصادی و رفاهی • قانون مجازات اسلامی (با رعایت شرایط و فلسفه احکام)	مدیریت، مهار و اصلاح انحرافات وقوع یافته، جلوگیری از گسترش و تشدید آنها، و اعاده نظم به جامعه.	ورودی: خروجی لایه اول (انحرافات بروز یافته). خروجی: اصلاح فرد و بازگرداندن نظم به جامعه. عملکرد صحیح آن، از تضعیف لایه اول جلوگیری می‌کند.

لایه/ سطح	عناصر اصلی (طرف تهدید)	عناصر اصلی (طرف مصونیت و مدیریت)	ساز و کارها و ابزارهای اجرایی	هدف عملیاتی در این لایه	ارتباط با لایه‌های دیگر
۳. لایه هدف (غایت نهایی)	بی‌هدفی و آنومی: وضعیت نهایی حاکم در صورت غلبه عوامل انحراف و ناکارامدی کنترل.	غایت مطلوب سیستم: مصون‌سازی نفس (در سطح فرد): محقق‌شده در قالب: - ایمان (در برابر شک) - تقوا (خویشتن داری) - عفت‌ورزی (حفظ حریم‌ها) - نکاح (ارضاء غریزه در چارچوب مشروع) - دوری از نفاق (خلوص عمل) • نظم اخلاقی پایدار (در سطح جامعه)	• فرایند مستمر تربیت دینی و تهذیب نفس (جهاد اکبر) • حاکمیت ارزش‌های اخلاقی در تعاملات اجتماعی • حاکمیت قانون الهی عادلانه	دستیابی به وضعیت مطلوب پایدار: جامعه‌ای متشکل از افراد خودکنترل‌گر و خودمصون‌ساز که نظم در آن نه از سر اجبار، بلکه بر پایه اقناع درونی و مسئولیت‌پذیری استوار است.	ورودی: خروجی موفق لایه‌های اول و دوم (انسان‌های تربیت‌شده و جامعه منظم). بازخورد: افراد مصون و جامعه پایدار، به تقویت مؤلفه‌های پیشگیرانه در لایه اول بازخورد مثبت داده و چرخه سلامت اجتماعی را تقویت می‌کنند.

لایه/ سطح	عناصر اصلی (طرف تهدید)	عناصر اصلی (طرف مصونیت و مدیریت)	ساز و کارها و ابزارهای اجرایی	هدف عملیاتی در این لایه	ارتباط با لایه‌های دیگر
هسته مرکزی و پیونددهنده کل الگو		مفهوم «مصون‌سازی نفس» یا «جهاد با نفس» (این مفهوم در دو سطح فردی و اجتماعی، غایت تمام اقدامات در لایه‌های پیشگیری و کنترل است).		ایجاد مصونیت درونی پایدار که فرد و جامعه را در برابر عوامل انحراف، واکسینه می‌کند.	پیوند: این هسته، تفسیر نهایی از هدف مشترک لایه پیشگیری (ساختن انسان مصون) و لایه کنترل (حفظ جامعه برای تربیت چنین انسان‌هایی) است.

بحث

یافته‌ها نشان می‌دهد که شهید مطهری انحرافات اجتماعی را پدیده‌هایی چند علتی و چند سطحی می‌داند. مهم‌ترین نوآوری تحلیلی ایشان، تفکیک «عوامل فکری و اعتقادی» از «عوامل رفتاری و کنشی» است. این دیدگاه بیانگر آن است که تا زمانی که بسترهای فکری مانند جهان‌بینی مادی یا حس‌گرایی افراطی در یک جامعه ترویج شود، مبارزه با نمادهای رفتاری انحراف (مانند فساد اخلاقی یا بی‌عدالتی) راه به جایی نخواهد برد. به بیان دیگر، از منظر شهید مطهری، انحراف نخست در اندیشه رخ می‌نهد و سپس در کنش متجلی می‌شود که براین‌اساس لزوم توجه همزمان به جبهه‌های فرهنگی-ایدئولوژیک و اجتماعی-اقتصادی را در هر برنامه مقابله با انحرافات گوشزد می‌کند.

همچنین مؤلفه‌های پیشگیری در اندیشه ایشان، یک نظام تربیتی یکپارچه را تشکیل می‌دهند که از درون فرد شروع و به ساختار جامعه ختم می‌شود. محوریت این نظام با

مفهوم «فطرت الهی» است. تمام تلاش‌های پیشگیرانه، اعم از تربیت دینی، آگاهی‌بخشی، ترویج عفت و برقراری عدالت، درنهایت در خدمت شکوفایی این فطرت و مصون‌سازی درونی انسان قرار دارد. این نگاه، پیشگیری را از یک راهبرد مدیریت اجتماعی صرف، به یک فرایند انسان‌ساز و هویت‌بخش ارتقا می‌دهد. تأکید ویژه شهید مطهری بر «آگاهی از زمان» نیز نشان می‌دهد که پیشگیری مؤثر، نیازمند شناخت دقیق مقتضیات عصر و روش‌های نوین ارتباط با نسل جوان است.

در نظام کنترلی شهید مطهری، اصلاح و بازدارندگی بر انتقام اولویت دارد. کنترل مطلوب، کنترلی است که بر پایه اصول حکیمانه‌ای مانند اعتدال، عفت و جامعیت استوار باشد. دو رکن اصلی این سیستم، کنترل مردمی (امر به معروف و نهی از منکر) و کنترل ساختاری (عدالت قضایی و اقتصادی) هستند که مکمل یکدیگرند. نکته کلیدی اینجاست که شهید مطهری مجازات‌های اسلامی را نه به عنوان اولین، بلکه به عنوان آخرین راهکار و آن هم با فلسفه اصلاحی و پاک‌سازی جامعه می‌پذیرد. این دیدگاه، کنترل اجتماعی در اسلام را از الگوهای سرکوب‌گرایانه یا سهل انگارانه متمایز می‌سازد.

درنهایت الگوی استخراج‌شده در این تحقیق، یک سیستم پویا و سه لایه‌ای است که رابطه علّی-معناداری میان عوامل، راهبردها و غایت نهایی برقرار می‌کند. این الگو نشان می‌دهد که پیشگیری (لایه اول) و کنترل (لایه دوم)، نه دو مقوله مجزا، بلکه دو مرحله به هم پیوسته از یک فرایند واحد تربیت اجتماعی هستند. هسته مرکزی این فرایند و غایت نهایی هر دو لایه، دستیابی به «مصون‌سازی نفس» (لایه سوم) است. این الگو تأکید می‌کند که موفقیت در لایه پیشگیری، بار مسئولیت لایه کنترل را کاهش می‌دهد و موفقیت نهایی سیستم (جامعه‌ای با نظم اخلاقی پایدار)، خود به تقویت لایه پیشگیری بازخورد مثبت می‌دهد.

نتیجه‌گیری

شهید مطهری تلاش کرد تا چالش‌های اجتماعی را نه فقط به صورت ظاهری و سطحی، بلکه ریشه‌ای و اصولی حل کند. این رویکرد جامع در مواجهه با انحرافات اجتماعی در چهار محور کلیدی قابل تبیین است:

۱. ریشه‌یابی دو سطحی: مطهری انحرافات اجتماعی را پدیده‌ای صرفاً رفتاری یا

ساختاری نمی‌بیند، بلکه آن را در:

ـ سطح فکری و اعتقادی: باورها، نگرش‌ها و تصورات غلط که ذهن و قلب انسان را به انحراف می‌کشاند. برای مثال نادیده‌گرفتن ارزش‌های اخلاقی، ضعف در ایمان و باور به جایگاه خداوند.

ـ و سطح رفتاری و ساختاری: نمودهای عملی انحراف مثل فساد، بیکاری، اعتیاد، فروپاشی خانواده، بی‌اخلاقی‌ها و مشکلات اقتصادی.

۲. مطهری بر این باور است که برای اصلاح، باید همزمان این دو سطح شناسایی و درمان شود؛ زیرا اگر ریشه‌های فکری ترمیم نشود، تغییر رفتار و ساختار دوام نمی‌یابد.

تقدم اصلاح بر درمان

مطهری تصریح دارد که پیشگیری و آموزش و پرورش تربیت محور از اهمیت بالاتری نسبت به درمان و سرکوب برخوردار است .

- اصلاح: یعنی ایجاد آگاهی، تربیت اخلاقی و معنوی قوی در افراد و جامعه تا انحرافات به وجود نیاید.

- درمان: مبارزه با آثار انحراف، مثل مجازات‌های قانونی و کنترل‌های محدودکننده.

این تقدم به معنای این است که نباید فقط دنبال کنترل‌کردن آثار انحراف باشیم بلکه باید منشا و زمینه‌های آن را از میان ببریم.

۳. ترکیب حکیمانه ساز و کارها.

راهکارهای مطهری، بر ترکیب تدابیر مردمی و رسمی استوار است:

ـ کنترل مردمی: اموری مانند «امر به معروف و نهی از منکر»، که بر مبنای اخلاق و تعهد اجتماعی افراد شکل می‌گیرد و به اصلاح در سطح خرد تأکید دارد.

ـ کنترل قانونی: دستگاه‌های قضایی، اقتصادی و قانونی که عدالت را برقرار می‌کنند و برخورد رسمی با انحرافات و جرائم را صورت می‌دهند.

مطهری معتقد است این دو باید در چارچوب اخلاق اسلامی و عدالت متوازن شوند تا جامعه به سلامت برسد.

۴. غایت‌شناسی انسان‌ساز

مطهری هدف نهایی اصلاح اجتماعی را فراتر از مسائل ظاهری می‌بیند:

ـ مصون‌سازی نفس: حفظ و سلامت درونی هر فرد، یعنی مبارزه با نفس اماره و تربیت نفس به سمت خداوند.

ـ جهاد اکبر: مبارزه دائمی و درونی با انحرافات فکری و نفسانی.

به این ترتیب، اصلاح اجتماعی صرفاً اقدامات بیرونی نیست، بلکه به جهاد درونی و رشد معنوی هر فرد پیوند می‌خورد...

و درنهایت:

ضرورت تعمق و بازخوانی و بازاندیشی رویکرد شهید مطهری در شرایط کنونی و جامعه موجود و مطلوب در شرایطی که جهان اسلام و بسیاری جوامع با انحرافات متعدد اجتماعی، اخلاقی، فرهنگی و اقتصادی و چالش‌های نظری مواجه‌اند، دیدگاه‌های شهید مطهری قابلیت و ظرفیت وافری در ارائه راهکارهای بومی و پایدار دارد. در مواقعی که تنها مواجه امنیتی یا اقتصادی نمی‌تواند راهگشا باشد؛ بلکه باید فرهنگ‌سازی، آموزش معنوی و ساختن نهادهای مردم‌پایه در کنار نظام‌های قانونی تقویت شوند و همچنین در حالی‌که چالش‌هایی نظیر نسبت میان دولت، دین و مدرنیته در خاورمیانه و غرب آسیا ، سنت و مدرنیته و چالش هویت‌یابی در شبه قاره هند، چالش دموکراسی ،اخلاق و پسا استعمار در مغرب عربی و شمال افریقا، فقه اقلیت و ادغام چند فرهنگی در اقلیت‌های مسلمان اروپا و چالش‌های نژاد و هویت و الهیات رهایی‌بخش در اقلیت‌های مسلمان امریکا در آرا روشنفکران دینی قابل ردیابی است ، بازتولید آثار شهید مطهری می‌تواند به اقتضای چالش‌های خاص بومی هر منطقه، رویکردهای الهیاتی و فلسفی واجتماعی متناسب را تعبیه کند و همچنین ضرورت تألیف دانشنامه شهید مطهری به عنوان متفکر جهان اسلام مضاعف می‌گردد.

فهرست منابع

الصدر، محمدباقر. (۲۰۱۲م). موسوعة الإمام الشهید السید محمد باقر الصدر (ج۱۹). قم: مرکز الأبحاث والدراسات التخصصیة للشهید الصدر.

باقری، محمد؛ جهرمی، سید محمد (۱۳۸۸)آسیب‌شناسی دینی از منظر شهید مطهری، تهران: نشر تاویل.

بیکر، ت. ال. (۱۳۹۵). روش تحقیق در علوم اجتماعی (مترجم: هوشنگ نایبی). تهران: انتشارات سمت

حافظ‌نیا، محمد. (۱۳۸۷). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: انتشارات سمت.

سلیمی، علی؛ داوری، محمد. (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی کجروی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

سروستانی، رحمت‌الله صدیق. (۱۳۸۶). آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی). تهران: سمت.

فولادی، حفیظ‌الله. (۱۳۸۸). انحرافات اجتماعی از دیدگاه شهید مطهری. اسلام و علوم اجتماعی، ۱(۱)، صص ۱۰۷-۱۲۳.

فولادی، حفیظ‌الله؛ دهقانیان، حمید. (۱۳۹۳). تغییرها و دگرگونی‌های اجتماعی در اندیشه شهید مطهری. اسلام و علوم اجتماعی، ۱(۱)، صص۷۱-۹۷.

قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴ ق). تفسیر القمی (ج۱، مصحح: سید طیب موسوی جزائری). قم: دار الکتاب.

مطهری، مرتضی. (۱۳۴۸). بیست گفتار. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۳ «الف»). اصول فلسفه و روش رئالیسم (ج۱) تهران: انتشارات حکمت.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۳ «ب»). نظام حقوق زن در اسلام. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۳ «ج»). مسئله حجاب. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۴). سیری در سیره نبوی. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۶). عنصر امر به معروف و نهی از منکر در نهضت حسینی. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۷ «الف»). عدل الهی. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۷ «ب»). علل گرایش به مادی گری. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۷ «ج»). گفتارهای معنوی. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۵۸). پیرامون انقلاب اسلامی، تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۶۱). فطرت. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۶۲ «الف»). جامعه و تاریخ. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۶۲ «ب»). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۷۰). مجموعه آثار (ج۱، چاپ دوم). تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۸۹). مجموعه آثار (ج۲، ۲۴، ۲۵، ۲۶). تهران: انتشارات صدرا.